

Провідні науковці	Основні професійні якості керівника ЗНЗ
Портнов М.	Ерудиція, компетентність, педагогічна майстерність, широкий культурний кругозір; організаторські здібності, вимогливість; людяність, душевність
Тонконога Є.	Патріотизм, працелюбність, чесність, справедливість, прагнення до самовдосконалення, повага до підлеглих; широкий кругозір, висока культура; організованість, гнучкість, наполегливість, рішучість, вміння встановлювати контакти з людьми
Щекін Г., Яровой В.	Вміння стати на позицію іншого та прийняти його точку зору, вимогливість до себе й до інших, високий рівень домагань у поєднанні із самоконтролем, врівноваженістю й володінням собою

Аналіз таблиці свідчить, що найчастіше дослідники визначають такі якості, як: організаторська, комунікативна, професійна компетентність, здатність до ризику, висока особистісна культура, співпраця з підлеглими, творчість, відповідальність, ерудиція, інтелект, демократичність, гуманність, принциповість, чесність, уважність, ввічливість, толерантність, володіння собою, тактовність.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що практика управління виникла разом з усвідомленням людини себе суспільною істотою, однак її теоретичне осмислення було здійснено значно пізніше – на межі XIX і XX ст. Шлях розвитку вітчизняної теорії управління був інший, ніж за кордоном. Осмислення управлінських процесів у педагогічних системах відбувалось самостійно і досить довго ніяк не перетиналось з теорією управління. До кінця 60-х рр. минулого століття терміни, ідеї, технології, управлінські знахідки взагалі не згадувалися в аналізі процесів педагогічного керівництва школою.

Література

1. Аванесов В.С. Из истории психодиагностики / В.С. Аванесов // Общая психодиагностика / [под ред. А.А. Бодылева, В.В. Столина]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – С. 23–53.
2. Мармаза О.І. Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника / О.І. Мармаза. – Х. : Основа, 2007. – 448 с.
3. Тейлор Ф.У. Принципи научного менеджмента / Ф.У. Тейлор. – М. : Контроллинг, 1991. – 164 с.
4. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль. – М., 1923.

КІН О.М.

СТУДЕНТСЬКИЙ ПРОТЕСТНИЙ РУХ XIX ст. ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ

Формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню й оновленню інтелектуального генофонду нації, виховання її духовної еліти – завдання, що стоять перед вищими навчальними закладами на одному рівні з підготовкою висококваліфікованих фахівців.

Особливе місце посідають питання залучення молоді до суспільно-політичного життя, формування та соціалізації особистості як громадянина. Період XIX ст. характеризувався величезним досвідом розвитку демократичних і соціально-політичних процесів у країні, організацією діяльності українського студентства, яка генерувала нові ідеї, виступала каталізатором суспільних процесів. Вивчення історії українського студентського руху в Україні XIX–XX ст. дає змогу дослідити механізми впливу соціально-політичних факторів на формування громадянської відповідальності студентської молоді.

Різні аспекти проблеми досліджувалися ще в дореволюційні часи. Так, проблеми розвитку громадянського руху в Україні XIX ст. розглядали Д. Антонович, К. Волинський, М. Драгоманов, Р. Кирчів, В. Леонтович, Н. Маркевич, М. Попович, О. Пріцак, В. Смолій, П. Сохань, А. Фінько, В. Шевчук, Ю. Яновський та ін. Особливості розвитку студентського руху досліджувала Н. Левицька, яка на основі новітніх наукових досягнень у галузі соціального пізнання з'ясовує роль і місце студентського руху в громадсько-політичному житті українського суспільства зазначеного періоду.

Праці Г. Струкової, Л. Бортника містять інформацію про студентство Харківського університету як окрему соціальну групу. Проте питання розвитку соціальної активності та громадської свідомості в студентській молоді залишилося поза увагою дослідників.

Мета статті – встановити причини та вивчити форми студентського протестного руху XIX ст. в контексті визначення особливостей студентства як соціально-демографічної групи.

Суспільні процеси, громадські та політичні перетворення завжди передбачали активну участь молодого покоління, одне з провідних місць у молодіжному русі належить саме студентській молоді, яка перебувала в процесі свого соціального, інтелектуального та професійного становлення.

Згідно з довідково-енциклопедичними джерелами [1; 6; 10], студентство – соціально-демографічна група, яка характеризується певною численністю, статево-віковою структурою, соціально-психологічними особливостями, територіальним розподілом тощо, займає певне громадське становище та статус, проходить особливу стадію соціалізації.

Виходячи з вікових і соціально-поведінкових характеристик, можна виділити основні риси студентства:

– *активна соціальна та громадянська позиція* – з початку свого становлення у вітчизняній історії як соціальної групи студентство позиціювало себе суб'єктом суспільного життя, було носієм прогресивних, демократичних ідей, борцем з проявами реакційності та консерватизму. На основі власного мікросвіту студентство формувало образ мікросвіту й прагнуло через пошук шляхів вирішення своїх проблем розв'язати проблеми загальнодержавного характеру;

– *прагнення до корпоративної та колегіальної діяльності* – незважаючи на різне соціальне походження, матеріальне становище, студентство пов'язане спільним видом діяльності й утворює окрему соціально-

професійну групу. Спільна діяльність зумовлює певну єдність інтересів, групову самосвідомість, специфічну субкультуру та стиль життя, це все посилюється віковою однорідністю, якої не мають інші соціально-професійні групи. Наявність великої кількості об'єднувальних факторів (спільні цілі в досягненні вищої освіти, характер діяльності, способу життя) сприяє формуванню в студентів згуртованості, надає широкі можливості та посилює інтенсивність спілкування.

Безумовно, студентство як соціальна групи має своє специфічні риси, пов'язані з політикою держави в галузі вищої освіти, соціальними та економічними факторами розвитку суспільства. Становлення студентства як соціального явища у вітчизняній історії бере початок з XIX ст., що ознаменувалося відкриттям відразу декількох вищих навчальних закладів у країні й становленням системи вищої освіти.

Політика уряду протягом усього XIX ст. стосовно розвитку інституту вищої школи мала прогресивний (підприємливий про потреби науки та освіти, які були визнаними факторами прогресу суспільства, розвиток структури середньої та вищої освіти, підтримка наукових досліджень) й охоронний (підприємливий про збереження політичного ладу) характер.

Вища школа була тією ланкою, за допомогою якої держава могла контролювати всі сфери життя студентської молоді, зумовлюючи цим самим обмеження їх політичної активності. Влада намагалася регламентувати студентську активність. Студентську молодь розглядали як середовище вільнолюбства, політичної ненадійності, потенційної загрози.

Як свідчать історико-педагогічні джерела [3; 4; 7; 8; 11; 12], під пильний нагляд держави студенти потрапляли з моменту їх вступу до навчального закладу. Одним із засобів впливу на поведінку та життя студентів, царський уряд вбачав чітке регулювання з правових норм, зафіксованих у різноманітних нормативно-правових та інших документах офіційного характеру. Положення, які були сформовані як у документах, що видавалися на рівні Міністерства народної освіти, так і внутрішньоуніверситетського походження, до найменших дрібниць регламентували не лише хід навчального процесу, а й контролювали поведінку вихованців поза його межами [3].

Як відомо, головним нормативним документом університету був Статут. Саме згідно з його положеннями проводився контроль за навчальною діяльністю студентів, визначався їх правовий статус, регулювалася поведінка та внутрішній розпорядок в університеті. У свою чергу, на основі чинних положень, визначених Статутом, складалися й інші документи нормативного характеру, такі як правила для студентів. Вони конкретизували та визначали права й обов'язки студентів.

Наприклад, правила для студентів університету Св. Володимира м. Києва від 1874 р. включали 527 параграфів. Там були запропоновані основні положення щодо прав та обов'язків студентів, а також стягнення, що накладалися за їх порушення. Зокрема, зазначалося, що студенти зобов'язані дотримуватися в будівлях та установах університету визначеного порядку. У наступному параграфі наголошувалося, що кожен вихованець

повинен повідомляти канцелярію проректора, в якій частині міста, на якій вулиці і в якому будинку він проживає. Постійне відвідування лекцій, обов'язок приходити до університету чистими та охайними, заборона палити у приміщеннях університету також було передбачено цими правилами. Не дозволялося “проголошувати в університеті публічні промови”, заборонялися будь-які корпоративні дії [12].

Однією з форм контролю з боку уряду виступали так звані матрикули. Так, Б. Фромет зауважував, що під “матрикулами” в Дерптському університеті були відомі правила для студентів, надруковані в особливих книжечках [11, с. 33].

Для студентів університету Св. Володимира м. Києва з моменту його відкриття (1833 р.) видавалися такі обов'язкові документи: білет для входу до університету, відпускний білет, лист на право слухання лекцій, лист на право користуватися книгами з бібліотеки, матрикул [12, с. 119].

У статті Л.М. Іскри [4] наголошено, що восени 1861 р. студентам повідомили про видання нових університетських правил, за якими заборонялися зібрання, каси взаємодопомоги передавалися під безпосередній контроль керівництва, водилася обов'язкова плата за навчання. Щоб запобігти проникненню до університету сторонніх осіб, “...вводилися матрикули (де були прописані правила для студентів), які слугували перепусткою” [4, с. 37].

Студентство намагалося відстоювати свої права, протистояти свавіллю уряду, що набуло відображення в різноманітних формах студентського протестного руху. Вивчення та аналіз історико-педагогічної літератури дав змогу встановити, що студентські протести характеризувалися: випадковим характером, як реакція на факт несправедливості; стихійністю – протести не мали ні тактичної, ні стратегічної підготовки; короткочасністю – під впливом університетської адміністрації, державної влади швидко згасали; розрізненістю – практично не виходили за межі факультету, університету.

Як показав аналіз історико-педагогічних джерел [3–5; 7–9], сновними причинами студентських протестних акцій були:

1. Свавільля представників влади.

Так, унаслідок прийняття нового Статуту 1884 р. пройшла хвиля студентських хвилювань, першими виступили студенти Московського та Петербурзького університетів у 1887 р. Їхній протест був спрямований проти хамства університетських інспекторів. Спроби студентів розпочати переговори з університетською адміністрацією призвели до покарань студентів – висиланням їх та розгоном студентських зібрань [9, с. 37].

2. Прийняття правових документів, спрямованих на обмеження прав та свобод студентів.

Наприклад, у 1880 р. в університеті Св. Володимира відбулося кілька студентських заворушень, викликаних введенням нових правил для студентів [12, с. 121]. Біографічний словник Ф. Брокгауза та І. Ефрона містить дані, що до часів перебування на посаді міністра народної освіти графа Є. Путятіна “відбулися безчинства в Санкт-Петербурзькому та Московському університетах, спричинені введенням матрикул”. Як відомо, саме за

часи його керівництва вийшов циркуляр від 21 липня 1861 р., який забороняв студентські зібрання, визначав обов'язковими відвідування лекцій, сплачувати за навчання. Результатом стали численні студентські виступи та хвилювання в містах Санкт-Петербург та Казань. Навіть довелося 22 вересня закрити університет у м. Санкт-Петербург [2, с. 694].

3. Несправедливість професорів.

Історія університетів кінця XIX – початку XX ст. дає чимало прикладів різних конфліктних ситуацій. Деякі особливо масштабні та гучні студентські виступи увійшли до історії під назвою “університетські історії” або “студентські історії” [8, с. 102].

Як показало вивчення історико-педагогічної літератури [5–7], основними формами студентського протесту були: студентські зворушення та хвилювання, обструкції, памфлети.

Однією з форм студентського протестного руху були так звані обструкції, згідно зі словником Ф. Брокгауза та І. Ефрона, протест учасника або групи учасників, який має форму грубого втручання в хід засідання та його зрив (галас, довгі промови тощо).

Наприклад, ще у 1817 р. під час вистави незадоволені студенти створили неймовірний галас, унаслідок чого виникли сутички з поліцією, арешти, і студентам Харківського університету було заборонено відвідувати театри протягом 10 років [8, с. 102].

Обструкції посідали особливе місце в історії університетських конфліктів, знаменували перехід від міжособистісних до групових конфліктів на рівень “викладач – студент”.

Як зазначає І. Посохов, перші спогади про студентські обструкції припадають на 1810-ті рр. У подальшому вони стали набувати більшої гостроти. Найбільш популярними були в 30–70-ті рр. XIX ст.

Основним об'єктом обструкцій ставали професори університетів. Для зриву лекцій студенти застосовували різні методи. Лекція професора іноді переривалася свистом та окриками невдоволених студентів, або проігнорована зовсім: “...свист та шипіння не давали їм нічого промовити” [7, с. 161].

У деяких випадках обструкції замислювалися як жарт, розвага. Так, у спогадах О. Афанасьєва читаємо: “Фабрициусу раз, во время занятый со студентами в зале, другие студенты бросили с хор, при аплодисментах, веннок, связанный из губки и тряпья. Нарушить покой в его аудитории было для некоторых студентов предметом удовольствия” [7, с. 103].

Найчастіше студенти за негідний, на їхню думку, вчинок з боку професорів спочатку його освистували (або влаштовували тупіт ногами), а іноді навіть погрожували фізичною розправою. Так вчинили у Києві під час великого студентського виступу 1876 р., який був організований на знак протесту проти грубощів викладача латини І. Цветаєва [5, с. 14].

Протест студентів був спрямований не лише на викладачів. Обурення студентів першої половини XIX ст. часто було викликано діями університетських економів, відповідальних за якість харчів у їдальні [8, с. 104].

І. Посохов у своєму дослідженні встановив періоди активізації студентських обструкцій та визначив їхній характер. У першій половині XIX ст. близько 2/3 обструкцій являли собою лише короточасний вибух обурення, який не приводив до якихось значущих наслідків. У своїх спогадах О. Афанасьєв писав: “Платон Степанович Нахимов с умоляющим видом тихо упрашивал студентов шипеть потише. На другой день граф Строганов потребовал к себе депутатов от всех факультетов, сделал в лице их выговор всем факультетам, ..., и затем отпустил. Больше ничего и не было” [7, с. 162]. Лише в окремих випадках для примирення студентів з професором необхідна була допомога інспектора, ректора. Таким чином, ці конфлікти мали локальний, стихійний характер та нечисленні прояви невдоволення.

Ситуація кардинально змінилася в середині 50-х рр. XIX ст. Зі зростанням студентської активності професори та університетська влада критикувалися більш рішуче. Студенти одного факультету зверталися до студентів інших факультетів, створювали загальноуніверситетські ініціативні групи, формулювали загальні вимоги. Такі події висвітлював в засобах масової інформації. Студентські обструкції 1860-х рр. являли собою масові та сплановані акції.

Крім того, перебіг конфліктів у цей період можна поділити на три характерних етапи:

1. Здійснення акції протесту проти професора або університетського керівництва.

2. З'ясування проблеми на рівні ректору та Ради університету.

3. Новий сплеск студентського незадоволення через “неправильний” вирок або ступінь покарання для студентів – учасників протестних дій.

Третій етап, який був зовсім нехарактерним для першої половини XIX ст., а в другій половині XIX ст. супроводжувався масовими зібраннями та демонстраціями студентів і вже мав резонанс у загальноуніверситетській громадськості та періодичних виданнях.

Про причини таких змін читаємо в “Заключенні [Совета Харьковского университета] о правилах для студентов и об инструкции для инспекции” від 1879 р.: “...демонстрації були викликані, з одного боку, застарілістю багатьох з університетських професорів університетів, а з іншого – розвитком критичного ставлення студентів до викладачів, підсиленням вимог до них” [3, с. 8–9].

Безумовно, студентські протести закінчувалися покаранням. У першій половині XIX ст. студенти просили вибачення в професора. В окремих випадках студентів поміщали в карцер на строк від одного до чотирьох тижнів. Із часом університетське керівництво вживало більш суворих заходів, ініціаторів відраховували з університету, навіть висилали з міста [8].

Викладачі, які своїми вчинками викликали обурення студентів, також залишали університет: Варніковська, Маловська (Московський університет), Богачишевська (Новоросійський університет), Цветаєвська (Київський університет) “історії” закінчилися звільненням професорів з університету [7].

Формою студентських протестів можна вважати памфлети, в яких у завуальованій формі висміювалися окремі професори або керівництво університету. Наприклад, у Харківському університеті студенти на ім'я рек-

тора К.К. Фогта надіслали памфлет про призначення Г.А. Катаказі опікуном Харківського навчального округу. Університетська історія знає випадки самоспалення студентів університетів Санкт-Петербурга та Казані як форму протесту [8].

Висновки. Різноманітні форми студентського протесту відігравали особливу роль у суспільно-демократичних молодіжних процесах. Вони сприяли консолідації молоді, виявленню лідерських якостей, формуванню соціальної активності та громадської відповідальності. Протестний рух поступово набував розвитку, спостерігалася тенденція до загострення. Змінювався й характер протестів від локальних, стихійних і спонтанних проявів обурення до масштабних, спланованих та багатоетапних акцій.

Література

1. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. – 3-е изд. – М. : Советская Энциклопедия, 1969–1978. – Т. 25.
2. Блокгауз Ф.А. Русский биографический словарь: ил. изд. : совр. версия / Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – М. : Эксмо, 2007. – 927 с.
3. Заключение [Совета Харьковского университета] о правилах для студентов и об инструкции для инспекции. – Б.м., Б.д.
4. Искра Л.М. Б.Н. Чичерин и университетский вопрос в начале 60-х годов XIX века / Л.М. Искра // Российские университеты в XVIII–XX веках. – Воронеж, 1999. – Вып. 4 – С. 29–50.
5. Кравченко В.В. Д.И. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / В.В. Кравченко. – Х. : Основа, 1990. – 176 с.
6. Краткий словарь по социологии / [авт.-сост. П.Д. Павленок]. – М. : ИНФРА-М, 2001.
7. Московский университет в воспоминаниях А.Н. Афанасьева 1843–1849 гг. // Московский университет в воспоминаниях современников. – М., 1956.
8. Посохов И. Студенческие обструкции в университетах Российской империи (XIX – нач. XX вв) / И. Посохов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Карабіна, 2008. – Вип. 11. – С. 102–107.
9. Ротмистров А.Н. Сравнительный анализ факторов студенческого протестного движения в России на рубеже XIX–XX веков и в начале XXI века / А.Н. Ротмистров // Высшее образование сегодня. – 2009. – № 1. – С. 36–41.
10. Рубин Б. Студент глазами социолога / Б. Рубин, Ю. Колесников. – М., 1980.
11. Фроммет Б. Очерки по истории студенчества в России / Б. Фроммет ; [предисл. В.В. Водовозова]. – СПб. ; М. : Изд. Т-ва М.О. Вольф, 1912. – 134 с.
12. Чигирик І.І. Матрикул як джерело вивчення правового статусу студентства університету Св. Володимира / І.І. Чигирик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – № 3. – С. 116–124.